

Y O R M A K

İskender Savaşır

"Yormak " kelimesinin iki anlamı (ve bunların türevleri) arasındaki ilişkilerin tesadüfi olmaması gerektiğini öteden beri seziyor ama bu ilişkilerin anlamını deşifre edemiyordum: "Birini yormak", "Bir şeyi hayra yormak", "Bir metni, bir davranışı, bir rüyayı yorumlamak", "Yorulmak". Kökün "yürtü-" köküne akraba olduğunu çok daha sonra öğrendim. Ama bu bilgi de, bu kelimelerin oluşturduğu anlam öbeğine nüfuz etmeme yardımcı olmadı.

. Kimbilir belki de bu anlam dünyasının, benim için, ucundan kıyısından da olsa aydınlanmaya başlayabilmesi için, kırk yaşımı aşmam, *Defter*'in de sekiz yılını geride bırakması gerekiyordu. Kelimeler, kökler, sesler arasındaki ilişkiler ne kadar aydınlatıcı olabiliyorsa, kimi zaman kimi ilişkilerin yokluğu da aynı derecede aydınlatıcı olabiliyor.

Eleştirmek kavramının "elemek" fiilinden türediğini biliyoruz. Aynı fiilden türemiş bir başka kavram daha var: "Elenmek"; bir idealin, kıstasın gereklerini yerine getiremediği ya da bir rakibin gücüne yenik düştüğü için yarış dışı kalmak.

Ama tıpkı "yoruşma"nın olmaması gibi, "eleşmek" de yok. Dikkatimizi köklerden eklere yöneltsek iyi olacak galiba:

"Eleştirmek"teki "-Dİr-" ekinin Türkçe'de nedensellik ifade ettiğini biliyoruz. Ama ne tür bir nedensellik? Geçişli fiillerin bir çoğu da özne ile nesne arasında nedensel diye nitelenebilecek bir ilişki ifade ettiğinden, böyle bir soru sormaya hakkımız var. Geçişli cümlelerin tarif ettiği nedensellik, ifadesini fiillerin etkin ve edilgin halleri arasındaki karşıtlıkta bulur: Bir adam bir ağacı kesmişse, o ağaç kesilmiştir.

Oysa "-Dİr-" eki taşıyan nedensel cümlelerde, özne ile nesne arasındaki

* Ünlü uyumu kuramına bağlı olarak ses değerleri değişen eklerde değişen sesler kapitalle gösterilmiştir.

ilişki daha karmaşıktır. Bu karmaşıklığın yansımalarından biri, nesnenin "-i" halinde değil, "-e" halinde çekilmesidir: "Ben ona yaptırđım." Tıpkı geçişli cümlelerde olduğu gibi bu cümleden de bir şeyin yapılmış olduğu sonucu çıkar. Ama geçişli cümlelerden farklı olarak bu cümle, ek bir sonuca da gebedir: Bir şey yapılmıştır ama o da bir şey yapmıştır. "-DİR-" eki taşıyan bir cümlenin "-e" halindeki nesnesi, geçişli bir cümlenin öznesi olmaya mahkûm edilmiş bir varlıktır.

Kestirmeden söyleyecek olursak: Demek ki, "-DİR-" eki taşıyan nedensel cümleler bir özne ile kendisi de özne olabilecek bir nesne arasındaki iktidar ilişkisini dile getiriyor. Buradan hareketle "eleştiri"nin de böylesi bir iktidar ilişkisini ifade ettiğini söyleyebilir miyiz?

Birkaç nedenden ötürü pek mümkün görünmüyor. Bir kere, "eleştirmek" fiilinin yeraldığı cümlelerde nesne "-e" halinde değil "-i" halinde çekilir. (Dolayısıyla tıpkı düz geçişli fiillerde olduğu gibi, ben onu eleştirince, o eleştirilmiş oluyor.) İkincisi, gerçi "eleşmek" diye bir fiilin olmadığını söyledik ama yine de Türkçe'de karşılıklılık ilişkisini dile getiren "-EŞ-" eki eleştirmek fiilinde mevcut. Demek ki, eleştirmek fiilinde "-DİR-" ekinin ifade ettiği iktidar ilişkisini önceleyen ama kendi başına varol(a)mayan bir karşılıklılık ilişkisi var. Sanki iktidar ilişkisine tabi kılınan nesne/özne, kendisine dayatılan ve kendisini tabi kılan değer ve ilkeler manzumesine daha baştan rıza gösteriyor, sözkonusu kıstasları nedensel cümlenin muktedir öznesi ile paylaşıyormuş gibi...

Ne demek istediğimi, eleştiriye akraba başka bir kavramı, tartışmayı, gündeme getirerek belki daha iyi açıklayabilirim: İlk bakışta, verili bir nesneye değer biçmeyi içerdikleri ölçüde "eleme" ve "tartma" benzer eylemleri ifade ediyorlarmış gibi gözüküyorlar. Ancak elemek, gündelik dilde yaygın olan tabiriyle "sapla samanı birbirinden ayırmak" tır. Birtakım şeyler, değerli olanlar üstünde kalır, geri kalanı elenir.

Oysa tartmak insanın kendisini de –belki son kertede gövdesini de ("tartma"nın güreşteki anlamını düşünün)– işin içine katan bir değerlendirme sürecidir.

Ekleriyle birlikte ele alındığında bu iki kök, "ele-" ve "tart-", arasındaki fark daha da belirgin olarak ortaya çıkıyor. "Eleşmek" in mümkün olmadığını söylemiştik; oysa "tartışmak", iki tarafın karşılıklı olarak birbirlerini tartması mümkündür.

Birbirlerini tartan, tartışan iki insan, ortak, paylaştıkları bir değer, ilke ve kıstaslar zemini üzerinde hareket ediyorlardı; aralarındaki ilişki eleştiri ilişkisindeki eşitsiz iktidar ilişkisinden çok karşılıklılığa benzer.

Tartışmanın bu farkı, nedensellik halinde kazandığı anlamla daha da bir

belirginleşiyor: Kuşkusuz, ben iki insanı tartıştırabilirim. İlk ve orta öğrenimimiz boyunca maruz kaldığımız münazaraları düşünün. Bu durumlarda tartışan taraflar, elbette, onları tartıştıran irade karşısında nesneleşiyorlardı ama birbirlerinin karşısında değil...

Şimdi yorumlamaya geçebiliriz.

Kökler değil ekler üzerinden hareket etmeye devam ediyoruz.

"Yorumlamak"taki "-LA-" eki, özne ile nesne arasında tıpkı nedensellik ifade eden "-DIR-" eki gibi, düz geçişliliği andıran bir boyuta işaret ediyormuş gibi görünüyor. Bir adamı yormuşsam o yorulmuş olur; gerçi bir adamı yorumlamışsam onun yorumlanmış olacağı da (galiba, bazen) doğru ama aradaki fark nedir?

Yorumladığım bir insan (bir metin, bir rüya, bir davranış) yorumlanmış olur, ama yanlış da yorumlanmış olabilir.

Kuşkusuz, bir insanı yordüğüm iddiasını dile getiren cümle de yanlış olabilir (adam yorulmamış olabilir). Fark şurada: Bir insanı yorumlamışsam, yaptığım yorum yanlış bile olsa, o insanı yorumlamış olduğum doğrudur.

Konuya açıklık getirmek için "konuşan özne" ile "cümlelerin öznesi" arasındaki kavramsal farktan yararlanabiliriz: "Ahmet Mehmet'i dövdü" dediğimde, bu cümlelerin doğruluğundan sorumlu olan yegâne kişi, cümleyi dile getiren, cümlede hiç dile gelmeyen konuşan öznedir. Bu cümle yanlışsa, ben, konuşan özne doğruluk değeri açısından kusurluyum demektir (yalan söylüyor ya da yanlış bilgilendirilmiş olabilirim) ama Ahmet'i, Mehmet'i niçin dövmediği konusunda, yalnızca bu cümle temelinde kusurlu bulamam.

Kuşkusuz, Ahmet'in Mehmet'i dövmekle (ya da dövmemekle) haksızlık ettiği ile ilgili olarak fikir beyan edebilirim ama "Ahmet Mehmet'i dövdü" demişsem, Mehmet'in dövülmemiş olduğunu iddia edemem. Dolayısıyla cümlelerin hakikat değerinden, yani cümlede dile gelen fiilin haklı mı haksız mı olduğundan sorumlu olan cümlelerin öznesiyken (Ahmet Mehmet'i haksız yere dövmüşse, sorumlusu Ahmet'tir), cümlelerin doğruluk değerinden sorumlu olan konuşan öznedir (Ahmet'in Mehmet'i dövdüğü doğru değilse, kusurlu olan, bunu söyleyen benim).

Geçişli cümleler dahil çoğu cümle için genelgeçer olan bu kural "eleştirme" barındıran cümleler için de geçerliymiş gibi görünüyor. Eleştiride de doğruluk iddiası konuşan özneye, hak iddiası ise cümlelerin öznesine aittir. Ahmet Mehmet'i eleştirmişse, bu cümleyi nakledenden beklenen yegâne şey, fiilin gerçekten vâkı olmuş olmasıdır. Ama Ahmet Mehmet'i haksız yere eleştirmişse bunun hesabı Ahmet'ten sorulur.

Aynı şey yorumlamak için de geçerli mi? Ahmet Mehmet'i yanlış yorumla-

mıssa, konuşan özne olarak ben Mehmet'in gerçekten yorumlanmış olduğunu söyleyebilir miyim? Emin değilim.

Ama devam etmeden önce "-IA-" eki ile ilgili olarak genel bir betimleme yapmaya çalışalım: "-IA-" eki, hiç değilse psikolojik fiillerle birlikte kullanıldığında özne ile nesne arasında, geçişli ve nedensel cümlelerden farklı olarak, bir dönüştürme, etkileme ya da iktidar ilişkisini değil, bir konu edinme ilişkisini anlatır. Yorumlanan şey, bir yoruma konu edilmiştir.

Yorumlamak bu özelliklerinin çoğunu "-IA-" eki taşıyan diğer psikolojik fiillerle paylaşıyor gibi gözüküyor. Bir şeyin algılandığının doğru olması, sözkonusu algılamanın doğru olduğu anlamına gelmez. (Yine de ben UFO'ların varlığına inanmıyorsam, Ahmet'in bir UFO gördüğü yolundaki iddiasının onun bir şey algılamış olduğu şeklinde dile getirmekten kaçınırım.) Kezâ, bir şeyin sezinlendiğinin doğru olması, sözkonusu sezginin doğruluğunun teminatı değildir.

Yine de bir ayırtırmaya gidilebilir: Sezinlemek, yorumlamak gibi ve algılamaktan farklı olarak, dönüşlülük ifade eden "-(U)N-" ekini barındırıyor.

Ne anlama geliyor bu? "-IA-" ekinin bir "konu edinme" ilişkisini anlattığını söylemiştik. Algılama sözkonusu olduğunda fiilin konu ettiği nesneye, biz (konuşan öznelere) cümlenin öznesini es geçerek dışardan bakabilir, sözkonusu algılamanın doğru olup olmadığına karar verebiliriz. Oysa "yorumlamak" ve "sezinlemek" teki dönüşlülük eki, bizi böyle bir imkândan mahrum bırakıyor. Çünkü bu fiillerdeki dönüşlülük eki (tıpkı "yikanmak"ta, "sevinmek"te, "düşünmek"te olduğu gibi) öznenin, yabancı bir nesnenin yanısıra kendi kendisini de konu edinmiş olduğuna işaret ediyor. Ya da daha doğrusu, "yorumlamak" ve "sezinlemek" sözkonusu olduğundan, "konu edinme" ilişkisini önceleyen bir kendi üzerine dönme hali var.

Karşımdaki insan benim ve akranlarımin (yani, dilin anonim öznesinin) algıla(ya)madığı bir şeyi algılıyorsa, o zaman onun algısına bir "sanrı" (*hallucination*) hükmünü vermeye hakkım vardır. Oysa karşımdaki kendisine karşı bir komplo kurulduğunu sezinliyor (ya da düşünüyorsa), konuşan, bakan, seyreden, yargılayan bir özne olarak ben çok daha çaresiz bir konumdayım, demektir. Kuşkusuz, komplodan kuşkulanılan ortamı ben kendi adıma değerlendirebilir, sözkonusu ortamın çeşitli unsurlarının bir komploya tekabül etmediğine hükmedebilirim. Ama aynı unsurları bir komplonun işaretleri gibi yorumlayan kişi, beni bunu ona söyleyebilme olanağından mahrum eder. Çünkü o, o ortamın unsurlarını konu edinmeden önce kendi üzerine dönmeyi, kendi adına yorumlamayı tercih etmiştir. Bu yüzden ben (konuşan özne) araya giremem.

Bu noktada paranoyayı hatırlamakta yarar var: Çünkü paranoid bir kişilik örgütlenmesini değiştirmeye o kadar dirençli kılan nedenlerden biri, yorumlamanın, sezinlemenin tabiatına zaten içkin olan özelliklerden birini uç noktaya

vardırmasıdır. Yorumlayan (ya da sezinleyen) özne (cümlelerin öznesi), kendisine dışsal bir özneyi konu edinmiştir ama aynı zamanda kendi içinde de bölünmüş, kendisini de kendine bir konu (ya da nesne) edinmiştir. Konu edindiği nesneye kendi içindeki bölünmüşlüğü yarattığı boşlukta bir yer bulmaya ya da hatta belki de, bu bölünmüşlüğü (yırtılmayı) o dışsal nesne aracılığıyla tamir etmeye çalışmaktadır.

Bazı fiil biçimlerinin yokluğunun taşıdığı anlamdan söz etmiştik. "Tartışmak" ancak bir karşılıklılık ilişkisi temelinde mümkündür. "Eleştiri", bu ilişkiyi bir iktidar ilişkisine tabi kılsa da karşılıklılık ilişkisine aşınadır. Oysa "yoruşmak" fiilinin olanaksızlığının da tanıklık ettiği gibi, yorumlamak böyle bir karşılıklılık ilişkisinin yokluğu üzerine kurulmuştur.

Belki bu noktada hem dönüşlülük hem de karşılıklılık ekleri taşıyabildiği halde "yorumlamak" tan ayrılan bir fiili hatırlamak gerekiyor. Yorumlanan şey, elbette, her zaman bir anlamdır. Ama "anlamak" yorumlamaktan farklı olarak (ve tıpkı tartışmak gibi), anlamak ihtimalini dışlamaz. Oysa yorumlamak fiiline kalkışmak, yorumlanacak nesnenin çok uzak, anlamaya, 'yoruşma'ya imkân vermeyecek kadar uzak, belki de kayıp olduğunu, yorumlanacak nesne ile yorumlayan özne arasındaki mesafenin bir karşılıklılık ilişkisine izin vermeyecek kadar büyük olduğunu teslim etmek demektir.

Evet, bütün bunların *Defter* le bir ilgisi var. Bu sayıda yer alan yazılarıyla, dünya literatüründe "*identity*" diye geçen sorunun Türkçe'de "Kim?" gibi karşılığı olmayan bir sorudan hareketle düşünülmesi gerektiğini söyleyen Meltem Ahıska da; dilin, anlamaya, tartışmaya, eleştiriye imkân tanısa da, kuruluşu itibarıyla yorumlamayı andırıldığını iddia eden Nurdan Gürbilek de aynı nafîle enerjinin taşıyıcıları gibi gözüküyorlar. Kimbilir, belki de *Defter*'in hedeflerinde biri bu: Kendisi dilsel olmayan, dil öncesi bir parıltıyı, bir mırıltıyı yaşar kılmaya çalışmak... Bir karşılık ummadan...